

הרב ד"ר אריה סטריקובסקי

ייסורי יישוב וייעודי גאולה באספקלריה של משנה תענית

שלושה דברים שקולים זה בזה
ארץ ואדם ומטר
ושלשתם של שלוש אותיות.
ללמדך:
אם אין ארץ - אין מטר
ואם אין מטר - אין ארץ
ואם אין שניהם - אין אדם.

(בראשית רבה י"ג, א)

מדרש זה מבטא את תחושת האיכר בשנת בצורת: אם אין מטר - אין ערך לארץ, ואם אין שניהם - אין קיום לאדם. האיכר הישראלי התמודד עם הסבל שבבצורת באמצעות תפילה, צום ותשובה. על ידי היטהרות זו הוא למד להאזין לקולות האלהיים הבוקעים מאיתני הטבע: "אמר רבי יהושע בן לוי: לא נבראו רעמים אלא לפשט עקמומיות שבלב, שנאמר: "והאלהים עשה שיראו מלפניו" (קהלת ג', יד). את המלה "מלקוש" דרש רב נהילאי בר אידי אמר שמואל: "דבר שמל קשיותיהם של ישראל" (תענית ו ע"א). "ואין הגשמים יורדים אלא אם כן נמחלו עוונותיהם של ישראל" (שם ח ע"א). הגשמים יורדים גם בזכות הייסורים (ירושלמי תענית פ"ג, ה"ג) - ייסורי הארץ ובניה המתייסרים עליה.

התפילה להורדת השפע לא הצטמצמה בתחום הארצי. היתה ציפיה, שעם הורדת השפע לשדות ירד גם שפע גאולתי. כך נאמר בספר יואל (ב', יב ואילך) וכך נוסחה ברכת השנים, בפיט הארץ-ישראל הקדמון¹:

ברך ה' אלהינו את השנה הזאת
לטובה בכל מיני תבואתה.
וקרב שנת קץ גאולתנו²

* מאמר זה מהווה הרחבה של פרק מספרי, עם וארץ - יעוד ואתגר, משרד החינוך, אגף לתרבות תורנית (ירושלים, תשנ"ב).

¹ עפ"י יוסף היינמן, מחניים ס"ה, לחודש שבט, עמ' 46 (המחבר לא ציין את המקור).
² בברכת השנים מסתיימת סדרת הברכות שעניינן בקשות לקיום שבהווה ומתחילות הברכות על הגאולה העתידה, וגירסה זו מבהירה עניין זה.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

ושבע עולם מאוצרות טובך
ותן ברכה במעשה ידינו

התחושות והחויות הללו מצאו את ביטויין ההלכתי במסכת תענית. במסגרת דיוננו נעמוד על שקיעים מקראיים והגותיים שברובדי ההלכה.

זיקה למקראות

מן המקרא "וכי תבאו מלחמה בארצכם על הצר הצר אתכם והרעתם בחצצרת..." (במדבר י', ט) למד רבי עקיבא (ספרי במדבר, פיסקה ע"ו) שמתריעים בחצצרות לא על מלחמה בלבד אלא על כל צרה שלא תבוא על הציבור. שלושה סדרי תעניות על **הגשמים** מופיעים במשנתנו (פרקים א-ב) כנגד שלוש פעמים שקורא הנביא יואל לצום ולמספד על הבצורת והארבה שהיו בימיו (יואל א', יד ; ב', א, ה). בהמשך המסכת מדובר על **פגעי טבע** – שידפון, ירקון, דבר, ארבה וחיה רעה (פ"ג) – ועל **צומות הסטוריים** המנציחים שלבים שונים בחורבן הארץ והמקדש (פ"ד מ"ו). סדר זה (עצירת גשמים, פגעי טבע, חורבן) קיים חן בתפילת שלמה והן במענה ה' לתפילתו. נפתח במענה ה' לתפילת שלמה:

הן אעצר השמים ולא יהיה מטר
והן אצוה על חגב לאכול הארץ ואם אשלח דבר בעמי...
ואם תשובון אתם... ועבדתם אלהים אחרים... ונתשתים מעל אדמתי... ואת
הבית הזה אשר הקדשתי לשמי אשליך מעל פני...
(דה"ב ב', ז, יג-כ).

לכשנתבונן, נמצא סדר זה ברצף של תפילת שלמה ומענה ה': בצורת (מל"א ח', לה-לו), רעב, דבר, שדפון, ירקון, ארבה, חסיל, כל נגע, כל מחלה (שם, לו), מפלה במלחמה (שם, מו-מח), גלות וחורבן הבית (שם, ט', ו-ט). אמנם קיים שוני מסויים: בתפילת שלמה מובאות שתי תפילות על מלחמה (ח', לג, מד-מח), ואילו במשנה אין זכר לתפילות על מלחמה. ההסבר להבדל זה נעוץ ברקע ההסטורי. תפילת שלמה נאמרה בעידן של עצמאות מדינית כשאויבים פוטנציאליים אימו באופק והתפילה עבור צבא ישראל היתה בסדר עדיפות עליון (השווה לדברי רבי יהודה בתענית יז ע"א): "אין אומרים זכרונות ושופרות אלא... ובשעת מלחמה". לא כן המשנה תענית. היא נשנתה לאחר החורבן, כאשר נשאר רק האבל על חורבנות העבר והציפיה לישועה (פ"ד מ"ו-מ"ח).

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

כדי לסייע לקורא נסדר מחדש את פרקי המשנה. ונדון גם על היחס שבין מבנה ותוכן.

[נטלתי את עימוד המשנה של ר' משה קליין והתאמתיו לצרכי המאמר. בעימוד זה מחולק הפרק לרצפים, הרצף מחולק לפיסקאות, והפיסקאות לקטעים. הרצף מסומן בספרה, הפיסקה באות עברית והקטע באות לטינית. לדוגמא: (C-1-B) מסמל את הקטע השלישי בפיסקה השנייה של הרצף הראשון. החלוקה למשניות לפי אלבק מסומנת על ידי אות עברית בסוגריים. בעוד שהחלוקה המסורתית של הפרק למשניות אינה מקורית ואינה מסייעת בחלוקת הפרק לנושאים ותכנים, הרי החלוקה של קליין עונה על צורך זה].³

³ על המתודה הזאת עמדתי במאמרי: "משנה שביעית פ"ז", גבורות הרמח, ספר היובל לכבוד משה ח' ויילר (ירושלים, תשמ"ח). וכן ראה: משה קליין, המשנה כדרכה, הוצאת המחבר (ירושלים, תשנ"ב). ראה להלן בפרק: השימוש במבנה המשניות.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

מסכת תענית

פרק א

1

(א) מאימתי מזכירין גבורות שמים
רבי אליעזר אומר
מיום טוב הראשון שלחג
רבי יהושע אומר
מיום טוב האחרון שלחג
אמר לו רבי יהושע
הואיל ואין גשמים אלא סימן קללה בחג
למה הוא מזכיר
אמר לו רבי אליעזר
אף אני לא אמרתי לשאול אלא להזכיר
משיב הרוח ומוריד הגשם בעונתו
אמר לו אם כן לעולם יהא מזכיר

2 - א

(ב) אין שואלין את הגשמים
אלא סימן לגשמים⁴
רבי יהודה אומר
העובר לפני התיבה
ביום טוב האחרון שלחג
האחרון מזכיר
הראשון אינו מזכיר
ביום הראשון שלפסח
הראשון מזכיר
האחרון אינו מזכיר

2 - ב

עד אימתי שואלין את הגשמים
רבי יהודה אומר
עד שיעבר הפסח
רבי מאיר אומר
עד שיצא ניסן
שנאמר
ויורד לכם גשם מורה ומלקוש
בראשון⁵

2 - ג

(ג) בשלשה במרחשון שואלין
את הגשמים
רבי גמליאל אומר
בשבעה בו
חמשה עשר יום אחר החג
כדי שיגיע אחרון שבשיראל
לנהר פרת

3 - א

(ד) הגיע שבעה עשר במרחשון ולא ירדו גשמים
התחילו היחידים מתעניין שלש תעניות
אוכלין ושותין משחשכה
ומתריין במלאכה וברחיצה ובסיכה
ובנעילת הסנדל ובתשמיש המטה

3 - ב

(ה) הגיע ראש חדש כסלו ולא ירדו גשמים
בית דין גוזרין שלש תעניות על הצבור
אוכלין ושותין משחשכה
ומתריין במלאכה וברחיצה ובסיכה
ובנעילת הסנדל ובתשמיש המטה

4 - א

(ו) עברו אלו ולא נענו
בית דין גוזרין
שלש תעניות אחרות על הצבור
אוכלין ושותין מבעוד יום
ואסורין במלאכה וברחיצה
ובסיכה
ובנעילת הסנדל ובתשמיש
המטה
ונועלין את המרחצאות

4 - ב

עברו אלו ולא נענו
בית דין גוזרין עליהם
עוד שבע שהן שלש עשרה
תעניות על הצבור
הרי אלו יתרות על הראשונות
שבאלו מתריעין ונועלין את
החנות
בשני מטין עם חשכה
ובחמישי מתריין מפני כבוד
השבת

4 - ג

(ז) עברו אלו ולא נענו
ממעטין במשא ומתן
בבנין ובנטיעה
באירוסין ובנשואין
ובשאלת שלום בין אדם לחברו
כבני אדם הנופין למקום
היחידים חוזרים ומתענים
עד שיצא ניסן

5

יצא ניסן וירדו גשמים סימן קללה
שנאמר
הלוא קציר חטים היום וגומר

לחערות 4-12 ראה עמ' 24.

נטועים ב (כסלו תשנ"ה)

20

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

מסכת תענית

פרק ב

א - 1

(א) סדר תעניות כיצד מוציאים את התבה לרחוב של עיר ונותנים אפר מקלה על בני התבה ובראש הנשיא ובראש אב בית דין וכל אחד ואחד נותן בראשו הוקן שבתן אומר לפניו דברי כיבושין אחינו לא נאמר כאנשי ינונה וירא האלהים את שקם ואת תעניתם אלא וירא האלהים את מעשיהם כי שבו מדרכם הרעה ובקבלה הוא אומר וקרעו לבבכם ואל גדיכם (ב) עמדו בתפלה מורידין לפני התבה זקן ורגיל ויש לו בנים וביתו ריקם כדי שיהא לבו שלם בתפלה⁶ ואומר לפניו עשרים וארבע ברכות שמונה עשרה שבכל יום ומוסיף עליהם עוד שש ואלו הן זכרונות ושופרות

אל ה' בצרתה לי קראתי ויעני

אשא עיני אל ההרים וגו'

ממעמקים קראתי ה' תפלה לעני כי יעטף רבי יהודה אומר לא היה צורך לומר זכרונות ושופרות אלא ואמר תחתיך רעב כי יהיה בארץ דבר כי יהיה וגו' אשר היה דבר ה' אל ירמיהו על דברי הנבצרות ואומר חותמיהן

א - 2

A (ו) שלש תעניות הראשונות אנשי משמר מתעניין ולא משלימין ואנשי בית אב לא היו מתעניין כלל שלש שניות אנשי משמר מתעניין ומשלימין ואנשי בית אב מתעניין ולא משלימין שבע אחרונות אלו ואלו מתעניין ומשלימין דברי רבי יהושע וחכמים אומרים שלש תעניות הראשונות אלו ואלו לא היו מתעניין כלל שלש שניות אנשי משמר מתעניין ולא משלימין ואנשי בית אב לא היו מתעניין כלל שבע אחרונות אנשי משמר מתעניין ומשלימין ואנשי בית אב מתעניין ולא משלימין B (ז) אנשי משמר⁷ מתרים לשתות וין בלילות אבל לא בימים ואנשי בית אב לא ביום ולא בלילה אנשי משמר ואנשי מעמד אסורין מלספר ומלכבס ובתמישי מתרין בפני כבוד שבת

ב - 1

(ד) על הראשונה הוא אומר מי שענה את אברהם בחר המוריה הוא יענה אתכם וישמע בקול צעקתכם היום הזה ברוך אתה ה' גואל ישראל

על השניה הוא אומר מי שענה את אבותינו על ים סוף הוא יענה אתכם וישמע קול צעקתכם היום הזה ברוך אתה ה' זוכר הנשכחות על השלישית הוא אומר מי שענה את יהושע בגלגל הוא יענה אתכם וישמע קול צעקתכם היום הזה ברוך אתה ה' שומע תרועה על הרביעית הוא אומר מי שענה את שמועל במצפה הוא יענה אתכם וישמע בקול צעקתכם היום הזה ברוך אתה ה' שומע צעקה על החמישית הוא אומר מי שענה את אליהו בחר הכרמל הוא יענה אתכם וישמע בקול צעקתכם היום הזה ברוך אתה ה' שומע תפלה על השישית הוא אומר מי שענה את יונה ממעי הדגה הוא יענה אתכם וישמע בקול צעקתכם היום הזה ברוך אתה ה' העונה בעת צרה על השביעית הוא אומר מי שענה את דוד ואת שלמה בנו בירושלים הוא יענה אתכם וישמע בקול צעקתכם היום הזה ברוך אתה ה' המרחם על הארץ

ב - 2

A (ח) כל הכתוב במגלת תענית דלא למספד לפניו אסור לאחריו מתר רבי יוסי אומר לפניו ולאחריו אסור B דלא להתענות בהון לפניו ולאחריו מתר רבי יוסי אומר לפניו אסור לאחריו מתר

ג - 1

(ה) מעשה בימי רבי חלפתא ורבי חנניה בן תרדיון שעבר אחד לפני התבה וגמר את הברכה כלה ולא ענו אחריו אמר תקעו הכהנים תקעו מי שענה את אברהם אבינו בחר המוריה הוא יענה אתכם וישמע בקול צעקתכם היום הזה הרועי בני אחין הרועי מי שענה את אבותינו על ים סוף הוא יענה אתכם וישמע בקול צעקתכם היום הזה... וכשבא דבר אצל חכמים אמרו לא היינו נוהגין כן אלא בשער המזרח ובחר הבית

ג - 2

A (ט) אין גוזרין תענית על הצבור בתחלה בחמישי שלא להפקיע שערים אלא שלש תעניות הראשונות שני וחמישי ושני ולשלש שניות חמישי שני וחמישי רבי יוסי אומר כשם שאין הראשונות בחמישי כך לא שניות ולא אחרונות B (י) אין גוזרין תענית על הצבור בראש חודש בחגכה ובפורים ואם התחילו אין מפסיקין דברי רבן גמליאל אמר רבי מאיר אף על פי שאמר רבן גמליאל אין מפסיקין מודה היה שאין משלימין וכן תשעה באב שחל להיות בערב שבת

מסכת תענית

פרק ג

ב - 1 (א) וכן עיר ללא ירדו עליה גשמים ככתוב והמטריני על עיר אחת ועל עיר אחת לא אמטיר חלקה אחת תמטטר וגו' אותה העיר מתענה ומתרעת וכל סביבותיה מתענות ולא מתרעו רבי עקיבא אומר מתרעו ולא מתענות (ד) וכן עיר שיש בה דבר או מפלת אותה העיר מתענה ומתרעת וכל סביבותיה מתענות ולא מתרעו רבי עקיבא אומר מתרעו ולא מתענות איהו דבר עיר המצויאה חמש מאות רגלי ויצאו ממנה שלשה מתים בשלשה ימים זה אחר זה הרי זה דבר פחות מכאן אין זה דבר	A (א) סדר תעניות האמור ברביה הראשונה אבל צמחים ששנו מתרעו עליהם מיד וכן שפסקו גשמים בין גשם לשנס ארבעים יום מתרעו עליהם מיד מפי שהיו מכת בצרת (ב) ירדו לצמחין אבל לא ירדו לאילין מתרעו עליהן מיד B C	A (א) סדר תעניות האמור ברביה הראשונה אבל צמחים ששנו מתרעו עליהם מיד וכן שפסקו גשמים בין גשם לשנס ארבעים יום מתרעו עליהם מיד מפי שהיו מכת בצרת (ב) ירדו לצמחין אבל לא ירדו לאילין מתרעו עליהן מיד B C
ב - 2 (ז) על אלו מתרעין בכל מקום על עיר שהקריה גוים או נחר ועל ספינה המטרתים רבי יוסי אומר לעזרה לא לצעקה שמעון התימני אומר אף על הדבר ולא הודו לו הכמים	A (ה) על אלו מתרעין בכל מקום על השדמן ועל הירקון על הארבה ועל החסיל ועל חייה רעה ועל החרב מתרעו עליהם מפי שהיו מכה מהלכת (ו) מעשה עליהם זקנים מירושלם לעריהם וגזרו תענית על שרואה כמלא פי תורש שדמן באשקלון ועוד גזרו תענית על שאכלו זאבים שני תינוקות בעבר הירדן רבי יוסי אומר לא על שאכלו אלא על שגזרו	A (ה) על אלו מתרעין בכל מקום על השדמן ועל הירקון על הארבה ועל החסיל ועל חייה רעה ועל החרב מתרעו עליהם מפי שהיו מכה מהלכת (ו) מעשה עליהם זקנים מירושלם לעריהם וגזרו תענית על שרואה כמלא פי תורש שדמן באשקלון ועוד גזרו תענית על שאכלו זאבים שני תינוקות בעבר הירדן רבי יוסי אומר לא על שאכלו אלא על שגזרו B
ב - 3 (ט) היו מתענין וירדו להם גשמים קדם הנין החמה לא ישלימו לאחר הנין החמה ישלימו רבי אליעזר אומר קדם חצות לא ישלימו לאחר חצות ישלימו מעשה גזזרו תעניות בלוד וירדו להם גשמים קדם חצות אמר להם רבי טרפון צאו ואכלו ושטו ועשו יום טוב ובאו בין הערבים וקראו הלל גדול	A (ח) על כל צרה שלא תבא על הצבור מתרעו עליה חוץ מרב גשמים מעשה שאמרו לו לחוני המעל התפלת שירדו גשמים אמר להם צאו והכניסו תונור פסחים בשביל שלא ימוקו התפלת ולא ירדו גשמים מה עשה עד עונה תעמד בתוכה ואמר לפניו רבונו של עולם בניך שמו מיהם עלי שמי כבן בית לפניך נשבע אני בשמן התדול שאניו זו מכאן עד שתרסח על בניך התחילו גשמים מטפין אמר להם כך שאלתי אלא גשמי בורות שיחון ומערות התחילו לירד בנזף אמר להם כך שאלתי אלא גשמי רצון ברכה ונדבה ירדו כתקנך עד יצאו ישראל מירושלם לחר הבית מפי הגשמים באו ואמרו לו כשם שהתפלת עליהם שירדו כך התפלת ישילכו לך אמר להם צאו וראו אם נמתת אבן הטועים⁸ שלח לו שמעון בן שטח אלמלא חוני אתה גזזרני עליך נדוי אבל מה אעשה לך שאתה מתחטא לפני המקום ועושה לך רצונך כבן שהוזה מתחטא על אביו ועושה לו רצונו ועליך הכתוב אומר ישמח אביך ואמך ותגל וילדתך B	A (ח) על כל צרה שלא תבא על הצבור מתרעו עליה חוץ מרב גשמים מעשה שאמרו לו לחוני המעל התפלת שירדו גשמים אמר להם צאו והכניסו תונור פסחים בשביל שלא ימוקו התפלת ולא ירדו גשמים מה עשה עד עונה תעמד בתוכה ואמר לפניו רבונו של עולם בניך שמו מיהם עלי שמי כבן בית לפניך נשבע אני בשמן התדול שאניו זו מכאן עד שתרסח על בניך התחילו גשמים מטפין אמר להם כך שאלתי אלא גשמי בורות שיחון ומערות התחילו לירד בנזף אמר להם כך שאלתי אלא גשמי רצון ברכה ונדבה ירדו כתקנך עד יצאו ישראל מירושלם לחר הבית מפי הגשמים באו ואמרו לו כשם שהתפלת עליהם שירדו כך התפלת ישילכו לך אמר להם צאו וראו אם נמתת אבן הטועים⁸ שלח לו שמעון בן שטח אלמלא חוני אתה גזזרני עליך נדוי אבל מה אעשה לך שאתה מתחטא לפני המקום ועושה לך רצונך כבן שהוזה מתחטא על אביו ועושה לו רצונו ועליך הכתוב אומר ישמח אביך ואמך ותגל וילדתך B

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

מסכת תענית

פרק ד

1

(א) בשלשה פרקים בשנה הכהנים נושאים את כפיהן ארבע פעמים ביום בשחרית במוסף ובמנחה ובנעילת שערים בתעניות ובמעמדות וביום הכפורים⁹

א - 2

(ב) אלו הן המעמדות לפי שנאמר צו את בני ישראל ואמרת אלהם את קרבני לחמי וכי היאך קרבנו שלאדם קרב והוא אינו עומד על גביו התקינו הנביאים הראשונים עשרים וארבעה משמרות על כל משמר ומשמר היה מעמד בירושלם שלכהנים שללויים ושלישראלים הגיע זמן המשמר לעלות כהניו ולווי עולים לירושלם וישראל שבאותו המשמר מתכנסין לעריהן וקוראים במעשה בראשית

ב - 2

(ג) ואנשי המעמד היו מתעניין ארבעה ימים בשבוע מיום שני ועד יום חמישי ולא היו מתעניין ערב שבת מפני כבוד השבת ולא באחד בשבת כדי שלא יצאו ממנוחה וענג ליגיעה ותענית וימותו

ג - 2

ביום הראשון בראשית ויהי רקיע בשני ימי רקיע ויקוו המים בשלישי יקוו המים ויהי מארת ברביעי יהי מארת וישרצו המים בחמישי ישרצו המים ותוצא הארץ בששי תוצא הארץ ויכלו השמים פרשה גדולה קורין אותה בשנים והקטנה ביחיד בשחרית ובמוסף ובמנחה נכנסין וקורין על פיהן כקורין את שמע ערב שבת במנחה לא היו נכנסין מפני כבוד השבת

א - 3

(ד) כל יום שיש בו הלל אין בו מעמד בשחרית קרב מוסף אין בו בנעילה קרבן עצים אין בו במנחה¹⁰ דברי רבי עקיבא אמר לו בן עזאי כך היה רבי יהושע שונה קרבן מוסף אין בו במנחה קרבן עצים אין בו בנעילה חזר רבי עקיבא להיות שונה כבן עזאי

ב - 3

(ה) זמני עצי הכהנים והעם תשעה באחד בניסן בני ארח בן יהודה בעשרים בתמוז בני דוד בן יהודה בחמשה באב בני פרעש בן יהודה בשבעה בו בני יונדב בן רכב בעשרה בו בני סנאה בן בנימין בחמשה עשר בו בני זותא בן יהודה ועמם כהנים ולוים וכל מי שטעה בשבטו ובני גונבי עלי בני קוצעי קציעות בעשרים בו בני פחת מואב בן יהודה בעשרים באלול בני עדין בן יהודה באחד בטבת שבו בני פרעש שניה באחד בטבת לא היה בו מעמד שהיה בו הלל וקרבן מוסף וקרבן עצים

ג - 3

(ו) חמשה דברים ארעו את אבותינו בשבעה עשר בתמוז וחמשה בתשעה באב בשבעה עשר בתמוז נשתברו הלוחות ובטל התמיד והבקעה העיר ושרף אפוסטמוס את התורה ותעמיד צלם בהיכל בתשעה באב נגזר על אבותינו שלא יכנסו לארץ וחרב הבית בראשונה ובשניה ונלכדה ביתר ונחרשה העיר¹¹

א - 4

משנכנס אב ממעטין בשמחה

ב - 4

(ז) שבת שחל תשעה באב להיות בתוכה אסור מלספר ומלכבס ובחמשי מתרין מפני כבוד השבת

ג - 4

ערב תשעה באב לא יאכל אדם שני תבשילין לא יאכל בשר ולא ישתה יין רבן שמעון בן גמליאל אומר ישנה רבי יהודה מחיב בכפית המטה ולא הודו לו חכמים

5

(ח) אמר רבן שמעון בן גמליאל לא היו ימים טובים לישראל חמשה עשר באב ויום הכפורים¹² שבהן כנות ירושלם יוצאות בכלי לבן שאולין שלא לביש את מי שאין לו כל הכלים טענין טבילה ובנות ירושלם יוצאות וחולות בכרמים ומה היו אומרות בחור שא נא עיניך וראה מה אתה בורר לך אל תתן עיניך בגוי תן עיניך במשפחה שקר החן והבל היפי אשה יראת ה' היא תתהלל ואומר תנו לה מפרי ידיה ויהללה בשערים מעשיה וכן הוא אומר צאינה בנות ציון במלך שלמה בעטרה שעטרה לו אמו ביום חתנתו וביום שמחת לבו ביום חתנתו זו מתן תורה וביום שמחת לבו זה בנין בית המקדש

שיבנה במהרה בימינו אמן

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

- 4 לפי רא"ש רוזנטל, גם רבי וגם רבי יהושע מגיבים על דברי רבי אליעזר:
אמרו לו (רבי): אם כן לעולם יהא מזכיר!
(רבי יהושע): אין שואלין את הגשמים אלא סמוך לגשמים.
(לפירושה של משנה תענית פ"א מ"א-מ"ב, יד ראם, לזכר א"מ ליפשיץ, ירושלים, תשל"ה).
לפי זה דברי רבי יהודה במ"ב אינם אלא יישום קיצוני של דברי רבי יהושע: "סמוך לגשמים" ממש. ולכן
"ביום טוב האחרון של חג האחרון מזכיר", ו"ביום טוב האחרון של חג הראשון מזכיר".
בבבלי ד ע"א - ד ע"ב, נחלקים אמוראים אם הקטע "אין שואלין את הגשמים אלא סמוך לגשמים" שייך
לדברי רבי יהושע או גם לדברי רבי אליעזר.
כאמור, בחר רא"ש רוזנטל בדרך הראשונה. אך ר"ח אלבק יחס קטע זה לרבי אליעזר (פירושו למשנה
עמ' 331. אמנם בספרו הגרמני על המשנה Untersuchungen ueber (uber) die Redaktion der
Mischna, Berlin, 1936, p. 142, הסביר אלבק קטע זה כגליון מאוחר). דהיינו, אף שלרבי אליעזר
מזכירים מיום טוב ראשון, אין שואלים אלא מג' במרחשוון. ושאלה לחוד ואזכרה לחוד. להלן נעמוד על
עניין זה.
- 5 "בראשון" סתמא משמע כוליה ניסן. ואפשר לפרש שהפסוק לא מייתי רבי מאיר אלא סתמא דמתניתין
ויתפרש למר כדאית ליה ולמר כדאית ליה (מלאכת שלמה).
6 רצף הביטויים "וקרעו לבבכם... וביתו ריקם כדי שיהיה לבו שלם בתפילה" מלמדנו, שאדם הקורע את
ליבו וביתו ריקם – זוכה ללב שלם בתפילה (והשווה דברי הרב א' וולפיש בעניין זה במאמרו בגיליון זה,
עמ' 79). אדם זה זכאי להתרפק ולהסתמך על גדולי האומה שנענו בתפילתם.
- 7 משניות ד-ז קשורות ברעיון המקדש. סוף מ"ד - "מי שענה את דוד ואת שלמה בנו בירושלים" - מביא
למ"ה, המתארת בעקיפין את סדר התעניות שנהג בזמן הבית, ולמ"ו המוטלות על אנשי משמר ואנשי
בית אב. מסתבר שמשניות ו-ז שייכות לקובץ שדן בענייני מקדש, קובץ שכלל את מ"ז, שאין לה דבר עם
הלכות תענית. ראה עוד במאמרי "Ta'anit" בתוך: Encyclopaedia Judaica, 15, pp. 676-675. עם זאת,
מתקשרת מ"ז עם מיקם המסכת במספר דרכים: א) בהיתר: "ובחמישי מותרין מפני כבוד השבת"
(כפרק א' מ"ו; סוף פרק ב'; פ"ד מ"ז), היתר המוסיף מימד נוסף, לכבודה של שבת. ב) באזכורים על
אנשי מעמד והמגבלה על שתיות יין המוזכרים להלן בפ"ד.
8 במשמעות משנה: אבן הטועין (הטועים) שבמעמקי הלב.
9 על הזיקה בין יוהכ"פ ותענית ציבור ראה: הרב י"ד סולובייצק, שיעורים לזכר אבא מאיר א, (ירושלים,
תשמ"ג) עמ' קצ-קצב.
- 10 עקב הביטוי "קרבן עצים אין בו במנחה", הובאה מ"ה בשלמותה (אמנם היו סיבות נוספות להבאת
משנה ה' וראה בסיכום המאמר). הפירוט של קרבנות עצים נועד להביאנו לר"ח טבת, שבו לא היה
מעמד. התוספתא מקשרת לכך גם את ר"ח ניסן.
- 11 דומה שכאן חסרה חולייה – תשעה באב עצמו (כאילו איננו פותחים פה לשטן). בעימוד שלנו מובא ערב
תשעה באב מתחת לפירוט האירועים שאירעו בתשעה באב. צום תשעה באב מוזכר במשנתנו פעם אחת
בלבד, בסיומן של פ"ב וגם אז כשחל בערב שבת שמתענים ואין משלימים.
- 12 השמחה היתירה של שני מועדים אלו רמוזה במשנתנו, כפי שנסביר להלן. ביום הכיפורים היה ריבוי
ברכה שהתבטא בארבע נשיאות כפיים. וחמשה עשר באב היה החשוב שבין ימי עצי הכהנים, בכך שלכד
סביבו את שבטי ישראל. (בשני התלמודים מובאות סיבות נוספות לחשיבותו של מועד זה). וראה להלן
בנספח.

השימוש במבנה המשניות

כתיבת המשנה באופן שהוצג לעיל, מסייעת להדגים שיטות שונות בפרשנות ולעמוד על היחס שבין מבנה לתוכן ועל דקויות בסגנון. נפתח בפרק א': רצף 1 דן בהזכרת "גבורות גשמים". רצף 2 דן ב"שאלה" על הגשמים, כשבתחילת כל פסקה מובא הביטוי "שואלים את הגשמים". רצף 3 דן בבצורת כבתופעה טבעית: "...ולא ירדו גשמים", ואילו רצפים 4 ו-5 דנים בבצורת בשפה דתית: "עברו אלו ולא נענו".

כתיבה בצורה זו מסייעת לעמוד גם על אפיונים אנכיים. נפתח בפרק א' בטור האמצעי: הגשם שיוֹרד בחג הוא סימן קללה (מ"א; 1-א) וכן גשם שיוֹרד אחרי שיצא ניסן (מ"ז; 5). הביטוי "יצא ניסן" (מ"ב; 2-ב), המובא בהקשר של ברכה, הופך ברצף 5 לקללה. הסידור ממחיש כיצד שלושת סדרי התעניות (מ"ה, מ"ו; 3-ב - 4-ב) נמצאים וממוקמים אחרי תעניות היחידים ולפניהן (מ"ד 3-א; מ"ז 4-ג).

מבנה זה מדגיש את הפער בין שנה כתיקונה לשנת בצורת. רצף 1-2 (מ"א-מ"ג) המתאר שנה כתיקונה, פותח ב"גבורות גשמים" ומסיים בירידת "גשם מורה ומלקוש". השפה התפילתית היא "מזכירים ושואלים". רצף 3 מכניסנו לשנת בצורת. השפה התפילתית מתחלפת מ"שואלים" לתעניות ציבור, תעניות יחיד, שיתוק החיים ודומיה מעיקה של "נזופים למקום".

לכאורה הקטעים 2-ב; 2-ג (מ"ג) מובאים בסדר כרונולוגי הפוך. סוף החורף: "עד אימתי שואלין את הגשמים" מובא במשנה ב' ותחילת החורף: "בשלושה במרחשון שואלין..." מובא במשנה ג'. אך על ידי היפוך הסדר הרווחנו שני דברים: א) מ"ג נקראת לכאן ולכאן. משתלבת היא בשנה כתיקונה (מ"א-מ"ב) וגם פותחת היא את שנת הבצורת (מ"ד-מ"ז). הציפיה שהגשם ירד מיד "כשיגיע אחרון שבישראל לנהר פרת" (תאריך שנקבע בתקופת זוהר כשהמונים עלו לרגל), מחדדת את האכזבה כש"הגיע שבעה עשר במרחשון ולא ירדו גשמים" (מ"ד). שינוי יעדה של מ"ג משנת ברכה לשנת קללה מחריף את תחושת היאוש. ב) כפי שנראה להלן, משנה ג' נשנתה בזמן הבית ומשניות א-ב נשנו לאחר החורבן. הסדר הכרונולוגי ההפוך מסמן מעבר מהווה לעבר.

בפרק ב' מראים החיצים את הקשר בין הברכות לחתימתן. "הורדת" מ"ח (2-ב) לתחתית העמוד מבליטה את הקבלתה למ"י ואת הזיקה שבין חגי למגילת תענית (מ"ח) לחנוכה ופורים (מ"י). כזכור חנוכה ופורים מתועדים במגילת תענית. כמו כן הובהר המשותף בין מ"ו ומ"ט בהלכות סדרי התענית בשלש ראשונות, שניות ואחרונות (פרק א, מ"ה - מ"ו). העימוד מבליט הקבלה אנכית בטור השמאלי בעניין "זכר למקדש", הן בסדר התעניות (מ"ה; 1-ג) והן בתשעה באב שחל בערב שבת (מ"י; 2-ג-B). תחילתו וסופו של רצף 1-ב (מ"ד) וסוף 1-ג (מ"ה) מתקשרים ב"הר המוריה", בירושלים ובהר הבית; ו"הר

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

הבית" ו"בני אהרון" שבמשנה ה' מתקשרים לתעניות של אנשי משמר ואנשי בית אב שבתחילת מ"ו.

בפ"ג מתקשרת מ"ב (C-A-1) לפניה ולאחריה. הדין: "מתריעין עליהם מיד" מהווה המשך למ"א, אך העיסוק בגשמים בעלי איכות מוגבלת מהווה פתיחה למשנה ג' הדנה בבצורת מקומית וממנה למשנה ד' הדנה במכות מקומיות. משניות ה-ו (A-2) דנות במכות מהלכות, שמתריעים עליהן בכל מקום אף אם הן לכאורה בעלות אופי מוגבל. לדוגמה מובא, שגזרו תענית על פי תנור שידפון באשקלון ועל זאבים שנראו בעבר הירדן, לפי המסורת של רבי יוסי. מ"ז דנה במכות הכרוכות בסכנת נפשות מיידית שעליהן מתריעים אף בשבת. כל אלה מודגשים באמצעות קיווקוים.

בקבצים A-2, A-3, B-3, מסמלת האות B פתיחה ל"מעשה ש...", המדגים את ההלכה הקודמת לו. קיימת זיקה אופקית בין המעשים שבמ"ח ובמ"ט: גשמי ברכה שירדו על ידי צדיקים. וקיימת זיקה אנכית בין המעשה בחוני למעשה שבמשנה ו: כאן ירדו זקנים מירושלים לעריהם לגזור תענית, וכאן יצאו העם מירושלים להר הבית מפני הגשמים. כאן מהמרכז לפריפריה וכאן מירושלים למרכז המקודש, להר הבית. הזיקה האנכית מקשרת את המעשה בחוני גם למשנה ב: שם מתריעים כשיורדים גשמים לצמחין ולאילן אבל "לא לבורות ולא לשיחין ולא למערות", וכאן ביקש חוני "גשמי בורות שיחין ומערות", ואחרי שנענה המשיך להתריע.

בפ"ד קיים שרשור של מושגים המוסברים והולכים בהמשך הפרק. המעמדות של רצף 1 מוסברים ברצפים 2, A-3, וימי קרבנות עצים של A-3 מפורטים ב-3-3. השרשור הזה וכן הניגוד והזיקה שבין המועדים המקראיים של החורבן: שביעי ועשירי באב לתשעה באב מודגשים בעזרת חיצים. מ"ח (5) מתקשרת בקו אנכי ליום הכיפורים ולחמישה עשר באב המצויים מעליה.

מבנה המסכת

המסכת דנה בשני נושאים מרכזיים: תעניות על בצורת ואסונות טבע (פרקים א-ג) ובית שני בתפארתו ובחורבנו (פ"ד). אנו נעמוד על המבנים הללו ועל משמעותם.

פרק א'

הפרק בנוי משני רצפים כרונולוגיים. הרצף הראשון (א ג) פותח בחג הסוכות ומסתיים בחג הפסח ("יצא ניסין"), והרצף השני (ג ז) פותח בג' במרחשוון ואף הוא מסתיים ב"יצא ניסין". המעגל הראשון מתאר את הסדר של שנה כתיקונה, ומסיים בפסוק: "וירד לכם..."

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

ומלקוש בראשון" (יואל ב', כג). המעגל השני מתאר את הסדר של שנה שחונה ומסיים בירידת גשמי קללה אחרי ש"יצא ניסין".

הלכותיה של השנה השחונה חקוקים בתאריכה: שבעה עשר במרחשוון (מ"ד), ראש חדש כסלו (מ"ה), "עברו (תעניות) אלו ולא נענו", "עברו אלו (3 תעניות שניות) ולא נענו" (מ"ו), "עברו אלו (7 תעניות נוספות) ולא נענו" (מ"ז). אחרי ראש חודש כסלו עוברת המשנה משפה מטאורולוגית: "ולא ירדו גשמים", לשפה תיאולוגית: "ולא נענו". כנגד שלוש הופעות של הביטוי "שואלין את הגשמים" - מובא שלוש פעמים הביטוי "ולא נענו". הביטויים התיאולוגיים מחמירים אחרי שלוש עשרה התעניות ומשתקפים אף בסדרי החברה: "ממעטין במשא ומתן... בשאלת שלום בין אדם לחברו כבני אדם הנזופין למקום". כביכול, קיים נתק בין ה' לבניו, החשים כנזופים ומנודים לפניו. המסגרת החברתית מתפרקת. העם אינו פועל כגוף אורגני, אלא כבודדים שאיבדו את הזיקה החברתית. דבר זה מסומל בעובדה שהתענית נמשכת על ידי "היחידים" ולא כתענית ציבור.

אם בשבע התעניות האחרונות קיימת התרכזות מוחלטת בתענית ובתשובה, הרי אחרי נקודת שיא זו עובר העם למצב סביל של "נזופים למקום". כביכול, ה' מואס בתפילותיהם ואין להם אלא לקבל את דינו בהכנעה ולצפות לישועה. אם הבצורת מתמשכת, הנזק הוא בלתי הפיך: "יצא ניסין וירדו גשמים - סימן קללה" (מ"ז).

מ"א (שפתיחותה "מאימתי" מזכירה את פתיחת מסכת ברכות) עוסקת בהגדרת שני מונחי יסוד: הזכרה ושאלה. לפי רבי יהושע, הזכרת "מוריד הגשם" מביעה בקשה לגשם. ומאחר וגשם בחג מהווה "סימן קללה", מתחילים להזכיר ביום טוב אחרון. אך לרבי אליעזר, אין בהזכרת הגשם אלא שבח לה' על גבורותיו ולכן מזכירים מיום טוב ראשון (השווה: "ובחג נידונין על המים" - ראש השנה פ"א מ"ג). לעומת זאת, גם רבי אליעזר מסכים שאין שואלים על הגשמים אלא סמוך לגשמים אלא שלשיטתו אין ליישם עיקרון זה על הזכרה (כפי שעושה רבי יהודה).

אם ברצף 1 נחלקים רבי אליעזר ורבי יהושע, הרי ברצף 2 הם מסכימים. אם ברצף 1 דוחה רבי יהושע את הזכרת הגשם עד סוף החג, הרי ברצף 2 דוחה רבן גמליאל את שאלת הגשם עד השביעי במרחשוון, אלא שרבן גמליאל ובר פלוגתיה עוסקים בזמן המקדש כדברי רבי תנחום בר חיאי: "בשעת המקדש שאני [ששואלים מג' מרחשוון]" (ירושלמי פ"א ה"ב, סד ע"א) ורבי אליעזר ורבי יהושע עוסקים בזמן שאחרי החורבן. כשם שמ"ג מקשרת את רצף 2 לרצף 3 כך 2-א מקשר את רצף 1 העוסק בהזכרה לרצף 2 העוסק בשאלה ושאת, על ידי רבי יהודה שלדידו הזכרה היא שאלה גמורה. זאת לפי גירסת הדפוס במשניות ובמשנה שבבבלי שלפיה רבי אליעזר מנמק את שיטתו: "אני לא אמרתי לשאול אלא להזכיר" ושאלה לחוד והזכרה לחוד, ועקרונית, אף הוא מסכים שאין שואלין את הגשמים אלא

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

סמוך לגשמים. ואכן, זוהי שיטת אב"י לפי לישנא קמא (ד ע"א) ושיטת רבא לפי "איכא דאמר" (ד ע"ב). אך רבא אליבא דלישנא קמא וכן הירושלמי בתחילת המסכת סוברים ששאלה ואזכרה אחת הן אף לפי רבי אליעזר ולא נחלק רבי אליעזר עם רבי יהושע אלא מאימתי שואל העבד פרס מרבו, מיום טוב ראשון או מיום טוב אחרון. פרשנות זו עשויה להשתלב עם גירסת המשנה המודפסת עם הירושלמי: "אמר לו רבי אליעזר: אף הוא אינו אומר אלא משיב הרוח ומוריד הגשם בעונתו"¹³, דהיינו, שהלה מבקש ביום טוב ראשון אל גשם שירד בעונתו "ובשעה שהעבד משמש את רבו כל צרכו (כשהוא נוטל ארבעה מינים ביום טוב ראשון) הוא טובע פרסו" (ירושלמי שם). לפי זה תחילתה של משנה ב': "אין שואלין את הגשמים אלא סמוך לגשמים" מנוגדת לשיטת רבי אליעזר.

נ"ל להציע פירוש נוסף. לכשנדייק בלשון המשנה נמצא שרבי יהושע לא אמר שהזכרה היא בגדר שאלה אלא שאין להזכיר בחג כשהגשם הוא סימן קללה. ואף רבי יהודה לא אמר אלא שיש זיקה בין זכרה לכלל ש"אין שואלין על הגשמים אלא סמוך לגשמים", ויש מקום לחלק בין הזכרת "מוריד הגשם" שיש בה משום בקשה לאופקת ל"תן טל ומטר" שהיא שאלה ממש. אף אם רבי יהודה סבר ש"התחיל להזכיר מתחיל לשאול", הרי עורך המשנה פיצל בין הזכרה לשאלה בחינת "נראים דברי רבי יהודה בהזכרה ודברי רבן גמליאל והת"ק שלו בשאלה". לפי הצעה זו נוצרת הדרגתיות מהזכרה בחג כשהגשם סימן קללה להזכרה באחרון של חג כשהגשם אינו סימן קללה לשאלה במרחשון כשהגשם הוא בעתו, זמן רביעה ראשונה (תוספתא פ"א ה"ג).

והנה רי"ף רמב"ם וטוש"ע פסקו בהזכרה כרבי יהודה ובשאלה כרבן גמליאל¹⁴. המקור להכרעה זו נמצא בדברי הבה"ל: "אמר רב אסי אמר רבי יוחנן: הלכה כרבי יהודה. אמר ליה רבי זירא לרבי אסי: ומי אמר רבי יוחנן הכי... ואמר רבי אלעזר: הלכה כרבן גמליאל?... לא קשיא, כאן לשאול כאן להזכיר" (ד ע"ב). דהיינו, בשאלה – הלכה כרבן גמליאל, בשביעי במרחשון ובהזכרה – הלכה כרבי יהודה, באחרון של חג:

ולא קשיא הלכתא (שהלכה כרבי יהודה) אהלכתא (שהלכה כרבן גמליאל)
הזכרה לחוד ושאלה לחוד, ואפשר דלא פליגי הדדי. ולכשתמצו לומר דפליגי,

¹³ רא"ש רוזנטל (שם), מביא רעיוות למקורותיה של גירסה זו. לדעתו הושפעה הגירסה שבבבלי מברייטא בבבלי. עכ"פ, ברור שאב"י ורבא גירסו את המשנה כגירסת הבה"ל או שלפחות הסבירוה ברוח זו.

¹⁴ על "סתירה" זו בפסק עמדו הגר"א (או"ח ק"יז ס"ק א ד"ה ובארץ ישראל; חזון איש, אורח חיים מועד, בני ברק, תשכ"ז, הלכות תפילה סי' י"ח (או"ח סי' ק"יד) עמ' 52; יוסף היינמן, לתולדות התפילה וברכותיה, עמ' 79-85. קיים דמיון רב בין גישת היינמן לגישת החזון איש. בניגוד ליתר הפוסקים הרי הרא"ז, (רבי ישעיה די טראני אחרון) פוסק שבזמן שאין בית המקדש קיים, שואלים בארץ ישראל מיד אחרי יום טוב אחרון (מובא בשלטי גבורים).

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

אפשר לפסוק הלכה בהזכרה כרבי יהודה ובשאלה כרבן גמליאל ולא סתרון
אהדדי
(חידושי הריטב"א, ד"א, ד"ה "ומיהו")

לפי הצעתנו, חילק עורך המשנה את נושא ההזכרה והשאלה לשני נושאים: א) הזכרת
גשמים בחג כשהם סימן קללה; ב) יישום הכלל "אין שואלין על הגשמים אלא סמוך
לגשמים" לגבי הזכרה (מ"ב) ולגבי שאלה (מ"ג). באמצעות מבנה זה הכריע עורך המשנה
בין הדעות השונות. על ידי הבאת שיטת רבי יהודה במשנה ב' הכריע כרבי יהושע ועל ידי
הבאת המחלוקת של רבן גמליאל ות"ק במשנה ג' הוא פסק ששואלים על הגשמים
במרחשון ולא בתשרי. לפי זה, הפסיקה "אין שואלין את הגשמים אלא סמוך לגשמים"
היא הקדמת העורך לשני פסקיו: שמזכירים באחרון של חג ושואלים במרחשון אף בזמן
הזה "ולא איצטרך למקבע הילכתא למשיחא" (ר"ן). מסתבר שר"ף וגדולי הפוסקים
פיענחו את המשנה בדרך שהצענו ולכן הכריעו להלכה כאוקימתא שהבאנו לעיל: "כאן
לשאל כאן להזכיר" אף על פי שמובאות אחריה אוקימתות נוספות. (סייעה להם הסוגיה
בדף י ע"א שבה מובאים דברי רבי אלעזר "הלכה כרבן גמליאל" ללא הסתייגות¹⁵). לפי
הצעה זו התגברנו על החריקות שעליהן כתב רא"ש רוזנטל: "בחיבור איסינדיטי זה של
שתי התשובות – עשה העורך, רבי, את לשונה של משנתנו כמחוספסת וגרם להם לחכמי
הדורות שיתחבטו בה הרבה" (שם, 270).

פרק ב'

הפרק עוסק בסדרי תעניות בזמן הזה (מ"א-מ"ד) ובזמן הבית (מ"ה-מ"ו) ובהקלות
ובהגבלות על תעניות (מ"ו-מ"י). בזמן הבית היו הקלות בתעניותיהם של אנשי משמר
ואנשי בית אב (מ"ו). וכן יש הגבלות על זמני התעניות עקב מועדי מגילת תענית וראשי
חודשים (מ"ח, מ"י), ואין גוזרים תעניות על הציבור בתחילה בימי חמישי (מ"ט).
נדמה, שאנו פותחים בהווה (מ"א-מ"ד) ובהדרגה עוברים לעבר: משחזרים את הטכס
שנהג בהר הבית שלדעת יחידים נוהג גם בהווה¹⁶ (מ"ה), סוקרים את תעניות הכהנים בבית
המקדש (מ"ו-מ"ז), "מתקדמים" לעבר קרוב שבו עדיין נהגו מועדי מגילת תענית (מ"ח),
וסוגרים את המעגל בהווה, כאשר רק חנוכה ופורים שרדו מחגי מגילת תענית (מ"ט-מ"י).
ניתן להמחיש את המבנה על ידי סידור המשניות במעגל שסופו נעוץ בתחילתו:

¹⁵ רוב הפוסקים מעדיפים לחלק בין שאלה להזכרה מאשר לקבל את התירוף הראשון שבדף ד ע"ב: "גברא
אגברא קא רמית!!", שרבי אלעזר יחלוק על רבי יוחנן.

¹⁶ ואכן בקטע המקביל בתוספתא מתואר הטכס המקורי שנהג במקדש.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

בולט ומעניין במיוחד בפ"ב הוא רעיון "זכר למקדש" בסדרי התפילה של תעניות הציבור. לכאורה, הפרידה המסכת בין הלכות תעניות על פגעי טבע (פרקים א-ג) ובין הלכות העוסקות במקדש ובצומות על חורבנו (פ"ד). אך לכשנתבונן בפרקנו, נמצא זכר למקדש ולירושלים גם בחלקה הראשון של המסכת. נעניין בתפילות שנאמרו בתעניות (פ"ב מ"ג).

אחרי ברכת "גואל ישראל", באות שש ברכות, ואת חתימותיהן של שבע הברכות נערוך כדלקמן:

זוכר הנשכחות

גואל ישראל

שומע תרועה
שומע צעקה
שומע תפילה

המרחם על הארץ

העונה בעת צרה

לפנינו אפוא סדר סימטרי: 2, 3, 2, סדר המשלים את הסדר האנכי שבמשנה ד'. ננסה לעמוד על היחס שבין שני הסדרים.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

נפתח בסדר האנכי. תוכן הברכות ערוך בסדר כרונולוגי הסטורי, מאברהם עד יונה, אך הברכה השביעית חורגת מהסדר הכרונולוגי ומסיימת: "מי שענה את דוד ושלמה בנו בירושלים... ברוך אתה ה' המרחם על הארץ"¹⁷ (ד"). גם המזמור של ברכה זו: "תפלה לפני כי יעטף" (תהלים ק"ב), כולל ארבעה איזכורים של ירושלים וציון. חריגה זו העסיקה את הירושלמי ואת פרשני המשנה (תוספות יום טוב, תפארת ישראל ועוד). לכשנעיין במבנה הסימטרי של הברכות נמצא, שאיזכור ירושלים בברכה השביעית מתקשר עם איזכור הר-המוריה שבברכה הראשונה, כך שהפתיחה היא מעין הסיום. באמצעות שבירת הסדר הכרונולוגי מעמידתנו המשנה על חשיבות המקדש וירושלים. שתי הברכות הללו "גואל ישראל" ו"המרחם על הארץ", מקשרות את גאולת העם עם ארצו. בדרך דומה נמצא, שהברכה השנייה מתקשרת עם הברכה השישית: הברכה השנייה - מענה ה' לבניו בים סוף, והברכה השישית - מענה ה' ליונה ממצולות ים, ממעי הדגה. הרי לך מבנה כיאסטי של המסגרת הסימטרית של שתי הברכות הפותחות ושתי הברכות המסיימות. האם קיימת זיקה בין תכני הברכות לחותמיהן או שמא יד המקריות בדבר? כמדומני שקיימת זיקה המקבלת חיזוק גם בסדר האנכי של הברכות. הברכה החמישית "מי שענה את אליהו בהר הכרמל" והברכה השישית "מי שענה את יונה במעי הדגה", קשורות למזמורים: "אשא עיני אל ההרים" ו"ממעמקים קראתיך". ניגוד זה בין ראש הר הכרמל ובין העומק במעי הדגה מסמל שני ניגודים המשלימים זה את זה בתודעת המתפלל. גם ברום וגם בעומק - התנוחה זהה: אליהו שראשו בין ברכיו ויונה המקופל במעי הדגה. (יש לציין שהזהר פיענח את תנוחתו של יונה במעי הדגה כתנוחה עוברית שבעקבותיה נולד יונה מחדש).

כשם שפתיחת המזמור: "שיר המעלות ממעמקים" מקבלת משמעות יחודית לגבי יונה הקורא לה' ממעמקי הים כך נתפסת פתיחת המזמור: "אשא עיני אל ההרים מאין יבוא עזרי" על ידי העם הנושא עיניו אל אליהו היושב כפוף על הר הכרמל בייחול להורדת הגשם. דומה היה אליהו אותה שעה למשה העומד על ראש הגבעה כשידיו מורמות אל על. פסוקי השופרות החותמים ביהושע בגלגל ובברכת "שומע תרועה", מתקשרים לשופרות ול"תרועה גדולה" שבכיבוש יריחו (יהושע ו', כ). תפילת שמואל במצפה יכלה לכלול את סיומו של מזמור ק"כ: "אני שלום וכי אדבר המה למלחמה". כך הרגיש אותו ציבור שהתכנס במצפה לצום ולתפילה וכנגדו בא צבא פלשתי למלחמה (שמו"ב ז'). לקריעת ים סוף קדמו כמה וכמה פסוקי זכרונות: "ויזכור אלוקים" (שמות ב', כד), "ואזכור את בריתי" (שם, ו', ה), ו"פקוד פקדתי" (שם, ג', טז) והיא פקידה היא זכירה (ראש השנה י ע"א).

¹⁷ בעקבות הקרבנות שהקריב דוד בהר המוריה בגורן ארונה נאמר: "ויעתר ה' לארץ" (שמו"ב כ"ד, כה), ואולי מכאן נובעת הזיקה בין מענה ה' לדוד בירושלים ל"ברוך המרחם על הארץ"... ובירושלמי: "לא צורכה דלד דוד ושלמה ואחר כך אליהו ויונה? – אלא בשביל לחתום במרחם על הארץ" (פ"ב ה"ט).

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

ה"זכר למקדש" שהובא בברכה הראשונה והשביעית, מהווה נושא הדיון במשנה ה', שבה נחלקו חכמים אם יש לשמר בגבולין את תרועת החצוצרות שנהגה במקדש. גם המחייבים וגם השוללים התכוונו ליצור "זכר למקדש" אך כל אחד בדרכו הוא¹⁸. כבדרך אגב מלמדת מ"ה את סדר התפילות והתרועות שנהג במקדש, וזה מתקשר למשניות ו-ז העוסקות באנשי משמר ובאנשי בית אב בזמן הבית, שנמנעו באופן חלקי מהעניו (מ"ו). במ"ה למדנו על העוצמה הייחודית של סדר התעניות שהיה נוהג במקדש, ובמ"ו למדים אנו על ההקלות ההלכתיות שנהגו בימי תענית בכוהנים המשרתים שמילאו תפקיד מרכזי בתעניות הציבור (ראה יואל ב', יז). כדי להבטיח את קיום העבודה במקדש בתענית הציבור הקלו עליהם בדיני התענית¹⁹.

משניות ח-י עוסקות בימים שבהם אין תעניות נוהגות. חגי מגילת תענית נידונים פעמיים. מ"ח דנה בחגים אלו בכללותם ומ"י דנה בחנוכה ופורים שנוהגים גם אחרי שבטלו יתר חגי מגילת תענית. מכאן שמשניות ו-ח דנות בתקופה קדומה, ומ"י בתקופה מאוחרת. אם משניות ה-ח היציגו בפנינו את הסדר שנהג במקדש ובתקופתו, הרי מ"י מסיימת באנחה: "וכן תשעה באב שחל להיות בערב שבת". אנחה דומה עולה מאיזכור חגי מגילת תענית, שהנציחו את ההישגים המדיניים והדתיים של תקופת הבית השני ובטלו בהדרגה אחרי החורבן. בסקירה זו של פרק ב' מצאנו את מרכזיותו של נושא המקדש בדיון במשנה על סדרי התענית.

פרק ג'

בעוד שפרקים א-ב עסקו בבצורת "שגרתית" המחייבת סדר תעניות הדרגתי, עוסק פרק ג' באסונות טבע, המחייבים סדר שונה. המשנה מבחינה בין בצורת "שגרתית", שהיקפה מתברר בהדרגה, לבין אסונות טבע, שטיבם ההרסני ברור מלכתחילה²⁰.

¹⁸ מחלוקת דומה בין מחייבים לשוללים מצאנו בדבר אכילת גדיים מקולסים לבילי הסדר כ"זכר למקדש" (פסחים פ"ד מ"ד, בבלי שם נג ע"א; ירושלמי ביצה פ"ב ה"ז, סא ע"ג).

¹⁹ רבנו גרשום על תענית יז ע"א מפרש שאנשי בית אב אינם מתענים כי הם עוסקים בקרבן, ובני המשמר אינם משלימים את תעניתם שיום טוב הוא להם, משום שבני המשמר עוסקין בקרבן היום.

²⁰ לכאורה, חמורות הן תעניות על אסונות חריגים מתעניות על בצורת. וכך היא דעת רמב"ן והמיוחס לרש"י. אך הרב סולובייצ'יק (לעיל, הע' 9, עמ' קצו-קצז) מפרש בדעת הרמב"ם את הסברה ההפוכה:

לפי השקפת היהדות היסודית, הקב"ה מגלה את אהבתו על ידי נתינת המטר בעיתו ואת הסתר פניו כשהמטר נעדר לגמרי... רק בארץ ישראל... בחוץ לארץ אין לעצירת גשמים משמעות מיוחדת... גשמים בארץ ישראל מהווים לא רק צורך חיוני אלא גם סמל נפלא של קירוב הקב"ה לאומתו. עצירת גשמים מהווה... סילוק שכינה והסתה פנים... לכן פסק הרמב"ם פ"ג מהלכות תעניות הי"א: "שאין גוזרים על הציבור תענית כגון צום כיפור אלא בארץ ישראל בלבד ובגלל המטר".

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

הפרק פותח באסונות ש"מתריעין עליהם מיד" (א ב) ועובר לאסונות מקומיים הפוקדים עיר מסויימת, שגם בסביבותיה "מתריעים" בתפילה או בתענית (ג ד). המעבר נעשה במ"ב, כשהגשמים יורדים באופן סלקטיבי: "לצמחים... אבל לא... לאילן, לאילן ולא לצמחים". אלא שבמשנה ב' הסלקטיביות היא איכותית ובמשניות ג ד זוהי סלקטיביות אזורית. במשנה ה' נהפכת המכה המקומית ל"מכה מהלכת" שמתריעין עליה "בכל מקום".

רשימת הפגעים שבמשניות ג ה - בצורת, דבר, שידפון, ירקון, ארבה וחסיל - ערוכה על פי תפילת שלמה (מל"א ח', לו לז; דבה"ב ו', כו כז). ברם, מעבר לזיקת המשנה למקראות, יש עניין רעיוני מרכזי הטמון במשניות הללו.

הפסוק בעמוס (ד', ז) "...והמטרתי על עיר אחת ועל עיר אחת לא אמטיר..."²¹, מתפרש במשנה. העיר שה' לא המטיר עליה - תתענה ותריע, ותחוש שהיא נמצאת תחת עינו הבוחנת של אלהי המשפט (ג ד) ושכנתה שזכתה לגשם תתענה ותריע, ותדע כי כאב השכן הוא כאבי ר"נ), הרי לך הזדהות שכנותית במלוא עוצמתה. היקף ההתרעות מתרחב ב"מכות מהלכות", שעליהן "מתריעים בכל מקום" (מ"ו), ובמכות קשות שעליהן מתריעין בכל זמן ואפילו בשבת (מ"ז).

קיימים יחסי גומלין בין מוקד האסון לסביבותיו, הקרובים והרחוקים. במשניות ג-ד, העיר הסובלת מתענה ומתרת, והגרים סביבה מזדהים עימה ומתענים ולא מתריעים. במ"ו פוגעת "מכה מהלכת" באיזור גבול הארץ, והוראה יוצאת מירושלים שבמרכז להתענות בכל מקום. במ"ז מוקפת העיר על ידי גויים או נהר והסכנה מאיימת מסביבותיה על המרכז, ואלו נחשבות לסיבות מספיקות אפילו לדחות את השבת: "על אלו מתריעין בשבת..."²². בדרך השרשור מגיעים אנו מהעיר שמוקפת נהר לבעיית ריבוי גשמים.

ולפתע - תפנית באווירת הפרק ובמסכת כולה. מ"ח מספרת על חוני המעגל שהוריד גשם ומ"ט מספרת על גשם שירד בתענית בלוד, ובהוראת רבי טרפון אכלו ושתו ואמרו הלל הגדול. שני הסיפורים הללו על הורדת גשמים מראים בין היתר, כיצד נענה ה' לתפילות בניו. פרק זה מכונה: **פירקא דחסידי** (פירוש רבינו שמשון על משנה שביעית, רפ"ט; מלאכת שלמה על אתר). לפנינו איפוא סיום חגיגי מרומם – ההפך הגמור מהסיום הקודר של פרק א'.

חוני המעגל

ניתן להבין את הסיפור המופלא על חוני המעגל ברמות שונות. במסגרת משנה ח מובא

²¹ אמנם פסוק זה אינו מופיע ברוב כתבי היד, אך הוא קולע למטרה בהסבר המשנה.
²² חריג זה של "מריעים בשבת" אינו דבר של מה בכך. שהרי בגלל "כבוד שבת" לא פותחים בסדרת תעניות בימי חמישי (פ"ב מ"ט) ובסדרה של "שבע אחרונות" נאמר: "ובחמישי מותרין מפני כבוד השבת" (פ"א מ"ו). בטוי זה נשנה גם להיתר כביסה (פ"ב מ"ז; פ"ד מ"ז) ובטיבאב שחל ביום ו' מתענים ואין משלימים (פ"ב מ"י) בגלל כבוד השבת.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

הסיפור כדי להדגים את ההלכה: "על כל צרה שלא תבוא על הציבור מתריעין עליה חוץ מרוב גשמים" (כשם שהגשם שירד בלוד (מ"ט) בא להדגים שרבי טרפון פסק כרבי אליעזר). ואכן חוני, שנמנע מלהתפלל על הגשמים "שילכו להן", נהג בהתאם. (ושמא נובעת ההלכה שבמשנה מתקדים זה).

לפי מבנה המסכת, משתלב סיפור זה (מ"ח) עם הסיפור הסמוך על ירידת הגשמים בלוד (מ"ט). שני הסיפורים מהווים סיום מרומם לחלקה הראשון של המסכת הדין בתעניות ציבור. סיום זה מלמדנו על כוחה של תפילה ועל היענות ה' לעמו.

אך בעוד שירידת הגשמים בלוד מלמדת על כוחה של תפלת צבור, הרי הסיפור על חוני מלמד על כוחה של תפלת יחיד. כשם שקריעת ים סוף מביאה את העם לידי הכרה במעמדו של משה - "ויאמינו בה" **ובמשה עבדו** - כך מעיד נשיא הסנהדרין שמעון בן שטח, בעקבות ירידת הגשמים: "ועליך (חוני) הכתוב אומר: "ישמח אביך ואמך ותגל יולדתך". כיוצא בכך מספר הירושלמי (תענית פ"א ה"ד) על צדיקים נסתרים, שגדלותם התגלתה לעיני כל כאשר ה' קיבל את תפילותיהם לגשם.

לסיפור הורדת הגשמים על ידי חוני המעגל, יש מקבילה במגילת תענית: בעשרין ביה (באדר) צמון עמא על מטרא ונחת להון... מפני שהיה רעבון ובצורת בארץ ישראל ולא ירדו להם גשמים שלש שנים²³ זו אחר זו.

בסכוליון (מעין גמרא על מגילת תענית) מקושרת ירידת הגשמים לתפילותיו של חוני המעגל. זכה חוני למה שלא זכו בעלי תפילה ושליחי ציבור אחרים, ותאריך הורדת הגשמים על ידו הונצח ונחגג במשך דורות. יתכן ששמעון בן שטח סייע לקביעת תאריך זה.

אך לכשנבדוק את כל דברי שמעון בן שטח נמצא שהוא לא היה מרוצה מדרך התפילה של חוני: "אלמלא חוני אתה - גוזרני עליך נידוי". חוני העמיד את ה' ואת עצמו במבחן. מה היה קורה אילו הגשם לא היה יורד? האם היה חוני יוצא מהמעגל ומפר את שבועתו?

²³ לפי זה יובנו דברי שמעון בן שטח: "אלמלא חוני אתה גוזרני עליך נידוי שאילו **שנים כשני אליהו** שמפתחות גשמים בידו של אליהו. נמצא שם שמים מתחלל על ידך" (תענית כג ע"א). קיימות השוואות נוספות בין חוני לאליהו: אליהו שם את ראשו שבע פעמים בין ברכיו עד שירד גשם. וחוני ביקש שלוש פעמים עד שירד הגשם הרצוי.

על הזיקה בין חוני לאליהו ראה: גד בן עמי צרפתי, "חסידים ואנשי מעשה והנביאים הראשונים", ליקוטי תרביץ ד' - מקראה בספרות האגדה, עמ' 289-316. וכן להלן הערה 24. כמו כן ראה: מ' הירשמן, "על חוני ונכדיו", טורא (הקיבוץ המאוחד, תשמ"ט), עמ' 316-289; ג' לייבזון, "על מה מנדין", שנתון המשפט העברי ב' (תשל"ה), עמ' 230-299. לייבזון מציג שחוני חטא במה שהזכיר את השם המפורש.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

כיצד היה משפיע הכישלון על אמונתו של העם שכבר התפלל והתענה לפני כן? הדברים מחריפים לאור הברייתא שבבלי:

ת"ר: פעם אחת יצא רוב אדר ולא ירדו גשמים. שלחו לחוני המעגל: "התפלל וירדו גשמים". התפלל - ולא ירדו גשמים. עג עוגה ועמד בתוכה, כדרך שעשה חבקוק הנביא, שנאמר (חבקוק ב', א): "על משמרת אעמדה ואתיצבה על מצור" וגו'. אמר לפניו: "ריבונו של עולם, בניך שמו פניהם עלי שאני כבן בית לפניך, נשבע אני בשמך הגדול שאני זז מכאן עד שתרחם על בניך!" התחילו גשמים מנטפין. אמרו לו תלמידיו: "רבי, ראינוך ולא נמות? כמדומין אנו, שאין גשמים יורדין אלא להתיר שבעתך." אמר: "לא כך שאלתי אלא גשמי בורות שיחין ומעורות". ירדו בזעף עד שכל טיפה וטיפה כמלא פי חבית, ושיערו חכמים שאין טיפה פחותה מלוג. אמרו לו תלמידיו: "רבי, ראינוך ולא נמות?" כמדומין אנו שאין גשמים יורדין אלא לאבד העולם". אמר לפניו: "לא כך שאלתי, אלא גשמי רצון ברכה ונדבה". ירדו כתיקנן, עד שעלו כל העם להר הבית מפני הגשמים. אמרו לו: "רבי, כשם שהתפללת שירדו, כך התפלל וילכו להם". אמר להם: "כך מקובלני, שאין מתפללין על רוב הטובה. אף על פי כן הביאו לי פר הודאה!" הביאו לו פר הודאה, סמך שתי ידיו עליו ואמר לפניו: "רביש"ע עמד ישראל שהוצאת ממצרים אינן יכולין לא ברוב טובה ולא ברוב פורענות. כעסת עליהם - אינן יכולין לעמוד, השפעת עליהם טובה - אינן יכולין לעמוד. יהי רצון מלפניך שיפסקו הגשמים ויהא ריווח בעולם". מיד נשבה הרוח ונתפזרו העבים וזרחה החמה, ויצאו העם לשדה והביאו להם כמהין ופטריות.

שלח לו שמעון בן שטח: "אלמלא חוני אתה, גוזרני עליך נידוי. שאילו שנים כשני אליהו, שמפתחות גשמים בידו של אליהו - לא נמצא שם שמים מתחלל על ידך! אבל מה אעשה לך, שאתה מתחטא לפני המקום, ועושה לך רצונך כבן שמתחטא על אביו ועושה לו רצונו, ואומר לו: אבא הולכיני לרחצני בחמין, שטפני בצונן, תן לי אגוזים, שקדים, אפרסקים ורימונים, ונותן לו, ועליך הכתוב אומר: "ישמח אביך ואמך ותגל יולדתך".

תנו רבנן: מה שלחו בני לשכת הגזית לחוני המעגל? "ותגזר אמר ויקם לך ועל דרכיך נגה אור" (איוב כ"ב, כח-ל). "ותגזר אמר" - אתה גזרת מלמטה והקדוש ברוך הוא מקיים מאמרך מלמעלה, "ועל דרכיך נגה אור" - דור שהיה אפל הארת בתפלתך, "כי השפילו ותאמר גִּנָּה" - דור שהיה שפל הגבהתו בתפילתך, "יִשַּׁח

24 הביטוי עפ"י חבקוק א', יב.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

עניים יושע" - דור ששח בעוונתו הושעתו בתפלתך, "מילט אי נקי" - דור שלא היה נקי מילטתו בתפלתך, "ונמלט בבר כפיד" - מילטתו במעשה ידיך הברורין.
(תענית כג ע"א)

הדמיון למצור של חבוקק מחזק את הפירוש, שהעוגה שעג חוני היתה מעין עוגיה שעודרים סביב לעץ. סוללת העפר הסמלית שהקיפה את חוני דומה היתה לדייק שהקיף את חבוקק. חוני הנצור יודע ש"אין חבוש מתיר עצמו מבית האסורים" (ברכות ה ע"ב) ומצפה שה' ישחררו ממצורו²⁵ ומשבועתו. אך קיים דמיון נוסף: חוני חפץ לחוש הזדהות מירבית עם סבל הבצורת, ולכן ניצב כעץ המשווע למים במרכז העוגיה היבשה. הדימויים משלימים זה את זה. חוני השתול בעוגתו לוחש לקונו: הריני לפניך כעץ נטול תזוזה, וחוני הנצור מצפה שה' יתיר את שבועתו וינהג עמו כבן בית. לא כך ראה את הדברים שמעון בן שטח. עוגתו של חוני הצטיירה בעיניו כזירה וחוני כלוחם השר עם אלוהיו והנשבע בשמו. כשהעם מבקש מחוני להפסיק את הגשם, הם, ככפויי טובה, משתמשים בביטוי הצורם: "התפלל וילכו להם", אך חוני מתבטא: "יהי רצון מלפניך (שייפסקו הגשמים) שיהא רווח בעולם"²⁶. כנגד שלוש הפעמים שביקש חוני, מציין שמעון בן שטח שלוש בקשות של הבן המתחטא. תגובת האל רמוזה בפסוק: "ישמח אביך ואמך ותגל יולדתך". כמדומני, שיש להבין את הסתייגותו של שמעון בן שטח לאור דברי רבי אלעזר שחוני הגיס דברים כלפי מעלה (ברכות יט ע"א). הדברים מתחרזים עם אמרה אחרת של רבי אלעזר: "אין אדם רשאי ליפול על פניו אלא אם כן מובטח לו שיענה כיהושע בן נון" (תענית יד ע"ב). על חוני היה איפוא לחשוש שמא לא יענה ונמצא שם שמים מתחלל. שמעון בן שטח הביא אפשרות היפותטית כאשר אליהו גוזר על בצורת וחוני משביע את ה' עבור גשם. דברים דומים מופיעים בשו"ת "רב פעלים" חלק יו"ד, סימן לא, לרבי יוסף חיים מבגדד, ש"צדיקים עממיים" לא יהיו להעמיד במבחן את ה' בסגנון "לא אזוז מכאן!" צא ולמד מלוי בן סיסי שאמר לקונו (תענית כה ע"א): "רבונו של עולם עלית וישבת במרום ואין אתה מרחם על בניך" - ירד גשם ונצטלע²⁷.

²⁵ המיוחס לרש"י על אתר: "על משמתי אעמדה – כמין בית האסורים עשה (חבוקק) וישב בו". השווה: רש"י לחבוקק ב', א.

²⁶ בלשון הירושלמי, "יהי רצון מלפניך שתביא רווחה", אף אין אזכור להפסקת הגשמים. על הבחנה זו, בהקשר הלכתי, עומד רבי אליהו גוטמכר בהערותיו על המשנה (בסוף משניות מהדורת וילנא, תרס"ט, דפוס צילום, ירושלים, תש"מ). וכן רבי ישעיה (פיק) ברלין ב"יש סדר למשנה".

²⁷ דומה היה לוי ליעקב – ישראל השר עם אל והצולע על ירכו.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

מסיפור זה מסיק רבי אלעזר: "לעולם לא יטיח אדם דברים כלפי מעלה!"

* * *

לכשנבדוק, נמצא שחוני חטא לא (רק) במה שאמר אלא גם במה שלא אמר. כפי שהערנו במקום אחר²⁸, גדולי האומה הסתייעו בנס כמכשיר חינוכי להעלאת העם. כך פעל משה לפני ניסי המן והשליו, כך עשו אליהו ויואל כשהורידו גשם. האם הלך חוני בעקבותיהם? הניסה לרומם את רוח העם לפני הבאת הנס? מבחינה זו, החמיץ חוני הזדמנות פז לחינוך העם. במקום לשתף את העם בתפילתו, הוא העמיד את תביעתו על השבועה ועל מעמדו האישי כ"בן בית" לפני ה'. העם אמנם למד מהורדת הגשם על גדלותו של חוני אך לא למד ממנו כיצד להתפלל ולהתעלות. הצעתנו משתלבת עם סיפור על חוני המובא על ידי יוספוס. לדבריו, בזמן מלחמת הורקנוס ואריסטובולוס, נזכרו אנשי הורקנוס בחוני המעגל וניסו לאלצו להתפלל על מפלת מחנה אריסטובולוס שהתבצר בהר הבית:

צדיק אחד חביב אלהים, חוניו שמו, שהתפלל פעם לאלוקים בשעת עצירת גשמים שסיר את הבצורת, ואלוקים שמע לקולו והמטיר. (חוניו זה) התחבא בראותו שהמהומה עומדת בתוקפה, והוא הובא למחנה היהודים, והם דרשו ממנו, שכשם שהתפלל והפסיק את הבצורת כך יערוך תפילה נגד אריסטובולוס ובני סיעתו... כשהתנגד וסירב - הכריחו ההמון (לכך). אז עמד בתוכם ואמר: "אלוקינו מלך העולם, מאחר שאלה העומדים איתי הם עמך, והנצורים כהניך - בבקשה ממך, אל תשמע את אלו נגד אלו... (וכשעמד) והתפלל תפילה זו, הקיפו אותו הרשעים שביהודים והרגוהו בסקילה".²⁹

כמדומני, שסופו הטראגי של חוני (חוניו) היה נעוץ במחדלו בנס הגשמים. אילו היה חוני פועל כמחנך, היה העם לומד שהגשם ירד מכח התשובה וההזדככות ששורר חוני. אך כאשר השביע חוני את קונו, בהשתמשו בסמכותו האישית, קלט העם את המסר, שחוני גוזר והקב"ה מקיים³⁰. לפיכך דרשו אנשי הורקנוס מחוני, להשתמש בכוחו ולקלל את

²⁸ ראה בספרי עם וארץ – יעוד ואתגר, פרקים ד', ז', ט'.

²⁹ קדמוניות היהודים (ירושלים - תל-אביב, תשל"ג), י"ד, פסוקים 21-24.

³⁰ מסתבר שחוני פיענח את חוסר המענה לתפילתו הראשונה כ"הזמנה" לפנייה דרמטית לה'. השווה לאלהיהו בהר הכרמל שנענה מיד בהורדת האש אך היה עליו להרבות בתחנונים עד שירד הגשם (מל"א י"ח, מב מד).

בניגוד לשמעון בן שטח סברו בני לשכת הגזית, שחוני מילא תפקידו באמונה ושלחו לו:

דור שהיה אפל הארת בתפילתך

דור שהיה שפל הגבהתו בתפילתך...

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

אנשי אריסטובולוס, ומשסירב - נסקל. לפי זה יש למצוא גזירה שווה בין כשלנו החינוכי של חוני ובין הפגם החינוכי של משה בחטא מי מריבה. שניהם החמיצו הזדמנויות להנציח נס במלוא משמעותו הרוחנית והחינוכית.

פרק ד': מחורבן לגאולה

פרק ד' עוסק בין היתר בקרבנות עצים ובתעניות החורבן. מתוך תשעת הזמנים של "עצי כהנים והעם", היו חמישה בחודש אב והחשוב שבהם היה ביום החמישה עשר, בו היו מתאספים "כל מי שטעה בשבטו", דהיינו יתר שבטי ישראל (מ"ה)³¹. חמשת מועדי חודש אב נמצאים במרכז - אחרי שני מועדים שחלים בניסן ובתמוז ולפני שני מועדים אחרים שחלים באלול ובטבת.

במקרא מובאים שני תאריכים שבהם חרב בית ראשון: בשבעה באב (מל"א כ"ה, ח) ובעשרה באב (ירמיהו נ"ב, יב). כזכור, זכריה הנביא הבטיח שצום החמישי ייהפך ליום טוב. הנביא הבטיח באופן כללי ולא פירט. מסתבר, שחכמי הדורות הבאים מימשו את נבואת זכריה, בקובעם בשבעה ובעשרה באב חגיגות של הבאת קרבנות עצים, ובכך הפכו מימי אבל לימים טובים מעין מועדי מגילת תענית (תמיהני, שהפרשנים לא עמדו על כך). במקביל למסורת של משנתנו אודות ז' ו י' באב כימי קרבנות עצים, מובאת מסורת אחרת שלפיה ט' באב נחוג כיום קרבן עצים³². תיקונו של אפשטיין במשנתנו, "זמן עצי כהנים תשעה [באב]"³³, לא נהיר כי אין סיבה לקבוע שלשה ימי קרבנות עצים, או שקובעים כמסורת המקראית בשביעי ובעשירי או כמסורת חכמים הממקדים את החורבנות לתשעה באב.

דור ששח בעונו הושעתו בתפילתך...

דור שלא היה נקי מלטתו בתפילתך ונמלט בבור כפיך.

מלטתו במעשה ידיך הברורים.

הדגש על העלאת הדור בא לציין שחוני הצליח, בדרכו הייחודית, לשתף את קהלו בחוויות התפילה. יש לציין שבכל המקבילות (תנחומא תבוא, תנחומא בובר וארא) מתואר חוני כצדיק למופת, ובב"ר י"ג, ג: "ואדם אין לעבוד את האדמה – ואדם אין להעביד את הבריות להקב"ה כאלוהו וחוני המעגל".

בעזרא מסופר על ארבעים ושנים אלף עולים אך רק שלושים אלף מהם יוחסו כבני יהודה לוי ובנימין. מכאן שיתרם היו מבני השבטים האחרים. מגילת המקדש (ירושלים, תשל"ז), ח"ב, עמ' 73 ואילך, מפרטת את ימי קרבן העצים של כל שבטי ישראל.

תוספתא ביכורים פ"ב, ה"ט ותוספכ"פ עמ' 849 הע' 67; גמרא למגילת תענית פ"ה, הוצאת ליכטנשטיין, עמ' 76.

ר"ינ אפשטיין, מבואות לספרות התנאים, עמ' 221-222. מסתבר שמועדי עצי הכהנים נאסרו בהספד ותענית. ראה תוספכ"ש 1112-1113. על החשיבות היתירה שנועדה למועדי העצים ראה: מגילת המקדש (ירושלים, תשל"ז), ח"א, עמ' 101-104. כ"כ רמב"ם הלכות כלי המקדש, פ"ו ה"ט.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

ומוסיפה משנה ו' באנחה, חודש אב, שהפך לחודש שמח בימי בית שני - חזר והיה לחודש עצוב. כנגד חמשת מועדי חודש אב - אירעו חמישה אסונות בחודש זה. **תשעת** ימי קרבנות עצים התבטלו על ידי **עשרה** אסונות (5+5) ששיאם **בתשעה** באב. "משנכנס אב ממעטין בשמחה", והולכים ומגבירים את גינוני העצבות עד תשעה באב (כמו בתעניות הציבור המתוארות בפרק א').³⁴

כט"ו באב, אף יום כיפור איבד את מטען השמחה שלו כאשר חדלו הריקודים של בנות ירושלים.³⁵

אך, מנחמנו התנא. באומנות מרשימה הוא משלב בפסוקי השירה של בנות ירושלים פסוקי נחמה וגאולה ומעבירנו ל"חתונה" דו-שלבית למתן תורה ולבניין בית המקדש. מתן תורה נפגם בשבעה עשר בתמוז, שבו שבר משה את הלוחות ונשרפה התורה. ט' באב נקבע לזכר חורבן שני בתי המקדש, ושני ימי אבל אלו יתוקנו לעתיד לבא:

"צאינה וראינה בנות ציון במלך שלמה... (שיר השירים ג', יא)". "ביום חתונתו" - זה מתן תורה³⁶ "וביום שמחת לבו" - זה בניין בית המקדש שיבנה במהרה בימינו.

לעיל מצאנו הקבלה בין התעניות על בצורת (פרקים א-ג) לבין הצומות ההסטוריים (פ"ד). שני הגושים פותחים בתיאורים קשים ההולכים ומסלימים - ובכל זאת מסתיימים בכי טוב. ישועות העבר מקרינות על העתיד. כשם שה' נענה לתעניות אבותינו על ידי גשמי ברכה (פ"ג מ"ח-מ"ט), כן יהפוך ה' את צום הרביעי וצום החמישי לימי שמחה וגאולה (סוף פרק ד').

יואל וירמיהו בראי משנת תענית

שני נביאים התנבאו על הבצרות: יואל וירמיהו. יואל עורר את העם לצום ולתפילה (פרקים א-ב), והבטיח שהמאמץ הרוחני של התעניות יביא לשפע נבואי וגאולת עולמים (פרקים ג-ד).³⁷ ירמיהו, לעומת זאת, דחה את תפילות העם וניבא שהבצורת אינה אלא הקדמה לחורבן הסופי (פרק י"ד).

שתי הנבואות הללו משולבות ומצוטטות במשנה תענית (פ"א מ"ב; פ"ב מ"ג). הדגם של ירמיהו מיוצג, בפרק א' מ"ד-מ"ז, על ידי שנה שחונה שבסופה הציבור נזוף על-ידי

³⁴ דמיון זה יוצר תקבולת בין תחילת המסכת (פ"א מ"ד-מ"ז) וסופה (פ"ד מ"ו).

³⁵ אמנם לא פורש שהריקודים פסקו, אך מלשון רשב"ג משמע שההתייחסות לריקודים היא כלאירועים מהעבר הרחוק.

³⁶ בספרות הדרוש מצויין יום הכיפורים כתחילת מתן תורה שבעל פה, כך ששורש שמחת יום הכיפורים הוא "יום חתונתו - יום מתן תורה" (מפי הרב שביב).

³⁷ ראה בדיון על יואל בספרי, עם וארץ - יעוד ואתגר, עמ' 83-85.

אלהיו, ובפרק ד' מ"ו, על ידי הצומות ההסטוריים. הדגם של יואל מיוצג בפרק ג' B-3 על ידי תעניות שהביאו גשמים והביאו לקידוש שם שמים, ובסיומו של פרק ד' בתקוה לגאולה ולבנין בית המקדש.

חורבן המקדש השפיע על צביון של הלכות תעניות. כזכור, בית המקדש היה מוקד להתכנסויות בתעניות ציבור, שנועדו להעלאת הסבל ותיקונו במעגלי תשובה וגאולה. מאז החורבן נשללה מעמנו העבודה במקדש, ואף בתעניותינו איננו מסוגלים לבטא את מלוא תחושותינו - "לא היינו נוהגים כן (בתרועה בחצוצרות ובאמירת "ברוך שם כבוד מלכותו ועד") אלא בשער מזרח ובהר הבית" (פ"ב מ"ה).

אף תחושת היחד של כלל ישראל התרופפה כאשר בטלו המעמדות וימי קרבנות העצים - ימים שבטאו את אחדות ישראל. אך, מנחמתנו מסכת תענית, המאמץ הרוחני של התענית וימי האבל הלאומיים אינו הולך לאיבוד, לא בטווח קצר ולא בטווח ארוך. כשם שהיו תעניות ציבור שהביאו לגשמי ברכה (ספ"ג), כך יביאו ימי האבל הלאומיים לגאולה עולמים (ספ"ד).

סיכום

המסכת עוסקת בשני נושאים: תעניות על בצורות ואסונות טבע (פרקים א-ג) ובית שני בתפארתו ובחורבנו (פרק ד'). חלקי המסכת הללו מתקשרים בתכנים, בהלכות ובמטבעות לשון.

זיקה למקראות

מקורותיה ההלכתיים של המסכת נמצאים בפרשת חצוצרות (במדבר י" ט'). סדר הנושאים - בצורת (פרקים א-ב), אסונות טבע (פ"ג), חורבן (פ"ד מ"ו) - ערוך לפי תפילת שלמה (מל"א ח'; דבהי"ב ו') וכן לפי ירמיהו י"ד. אך במובהק, השורשים האידיאיים של ההלכות שבמסכתנו נעוצים בספר יואל, ואם נתרגם את יואל לשפת חכמים - נקבל את מסכת תענית. בעוד שנביאי המקרא הדגישו הזדככות מוסרית בניגוד לצומות ולקרבות, הרי יואל, כבמשנה תענית, קורא להזדככות באמצעות התענית. בניגוד לכל הנביאים המפרטים את עוונות העם הרי יואל (וכמוהו הדרשן ב"סדר תעניות" - פ"ב מ"א) קורא לתשובה במונחים כלליים ואינו נוקב בעוונות ספציפיים. בספר יואל ממלאים הכוהנים תפקידים מרכזיים בסדרי הצום והתשובה וכן בתענית פ"ב מ"ה, מ"ז. בספר יואל א', יג, הכוהנים פותחים בצום ורק אחר כך הציבור מצטרף. יואל קורא שלוש פעמים לתעניות ציבור ובמשנה פרק א' נקרא הציבור לשלושה סדרי תעניות. עד תום התענית השנייה מתאר יואל את אימת הארבה והבצורת, אך בתענית השלישית (יואל ב', יז) העם אינו מזכיר בתפילתו את הבצורת אלא את הקשר בין ה' לעמו ואת חילול ה' לעיני העמים. כך גם במשנתנו: ברצף 3 הבעיה היא מטאורולוגית - "ולא ירדו גשמים", אך החל מרצף 4

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

הבעיה היא - "ולא נענו". לפי יואל, באמצעות ובזכות התעניות והתשובה, נעלם הארבה, באו יבולי ברכה ונפתחו שערי גאולה. כן משתמע מפ"א סוף מ"ב ומסיומי הפרקים ג' ו-ד' של משנה תענית.

מהלך המסכת

פרק א' מתאר מחזוריות של שנה ברוכה הפותחת בסוכות ומסיימת בניסן ושל שנה שחונה הפותחת בחשוון ומסיימת בגשמי קללה שירדו בסוף ניסן. השנה הברוכה פותחת בהזכרה ומסיימת בשאלה והשנה השחונה פותחת בשאלה ומסיימת בקללה. משנה ג', המובאת בסדר כרונולוגי הפוך, משתלבת בשני המחזורים הללו ומחדדת בכך את האכזבה מהשנה השחונה. רצף 1 עוסק בהזכרה ורצף 2 בשאלה. משניות א-ב עוסקות בזמן הזה ומשנה ג בזמן הבית. פתיחתה של מ"ב: "אין שואלין את הגשמים אלא סמוך לגשמים" מתפרשת בשני פירושים אמוראיים היונקים משתי גירסאות עתיקות שבמשנה. לפי הפירוש האחד מסכים רבי אליעזר עם כלל זה כי שאלה לחוד והזכרה לחוד, ולפי הפירוש השני מתנגד רבי אליעזר לכלל זה כי שאלה והזכרה אחת הן. לפי הפירוש הראשון יש לקרוא כלל זה כ"כלל גדול" שביישומו עוסקים ארבעה תנאים ולפי הפירוש השני מובא משפט זה כמבוא לדברי רבי יהודה. העימוד שלנו מתאים לפירוש זה. לפי הפירוש הקודם היה ראוי להפוך "כלל גדול" זה לרצף עצמאי.

בעקבות אחת האוקימתות שבבבלי העלינו הצעה הנראית לנו כפשוטה של משנה. לפי הצעתנו, עורך המשנה התייחס לשלושה נושאים: הזכרת גשמים בחג כאשר הם סימן קללה, ותחילת זמני ההזכרה והשאלה. ופסק: "אין שואלים את הגשמים אלא סמוך לגשמים" ולכן מזכירים באחרון של חג ושואלים בחשון. פסיקה זו נעשתה על ידי בחירת המידיינים ומיקומם. על ידי פסיקה זו הבחין בין הזכרה שיש בה רמז לבקשה מוסווית - לשאלה ממשית. אמנם העורך לא הכריע בין רבן גמליאל והתנא קמא שלו, אך קבע שאין לשאול בתשרי. רוב פוסקי ההלכה פסקו בהתאם לפרשנות זו.

למרות מגוון המקורות שבפרק זה השכיל התנא לערוך אותו כיחידה ספרותית מוצקה ולצקת בו תחושות, מאוויים ורגשות של חקלאים הנושאים עיניהם לשמים וליושבי בשמים.

פרק ב' מחולק לשני רצפים. הראשון עוסק ב"סדרי תעניות" בזמן הזה ובמקדש, והשני עוסק בהגבלות על תעניות ובמובהק, בפרטי שלוש קבוצות התעניות שנשנו בפרק א'. באמצעות חיצים והסברים קישרנו בין הברכות והחותמות. הפרק פותח בהווה, עובר בהדרגה לעבר הרחוק וחוזר להווה. כבדרך אגב למדים אנו על הצער שבאובדן המקדש והעצמאות. מ"ז, העוסקת בהגבלות הנוהגות באנשי משמר ובאנשי בית אב, הובאה כאן כי במקורה היוותה המשך ממ"ו. היא הושארה כאן בזכות מוטיבים המקשרים אותה עם מסכתנו: אנשי מעמד, כבוד השבת והמגבלה על שתיית יין הרמוזה להלן בפ"ד מ"א.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

פרק ג' עוסק במכות טבע לא שגרתיות שעליהן מתריעים מיד (1 א). סביבות העיר שאינם סובלים - מצטרפים (1 ב). המעגל מתרחב לכל מקום (2 א) ולכל זמן, ואף לשבת (2 ב). הסיום המרומם של החלק הראשון של המסכת מתאר שני מקרים שבהם נענה ה' לבניו והוריד להם גשמי ברכה. הסיפורים משתלבים במרקם הפרק ובמבנה המסכת. כזכור, פתיחת המסכת עסקה בשנה ברוכה והסתיימה בפסוק מגשמי ההצלה שבספר יואל (פ"א מ"ב), ובסוף סדרי תעניות חווים אנו נס גשמים מתקופת חז"ל.

פרק ד' משמיע את שיר השירים של תפארת בית ישראל בתקופת בית שני ומעלה את ההישגים הרוחניים של תקופה זו כשהם משורשרים זה בזה. בשלושה פרקים בשנה: בתעניות, במעמדות וביום הכיפורים - שופעת ברכת כוהנים במלוא עוזה. התענית, כיום כיפור, מביאה לא רק היטהרות ותשובה אלא גם תגבורת ברכה עבור הורדת גשמים ושפע. מבחינה כמותית של השפעת ברכה, ממלאים כוהני המעמד תפקיד מרכזי בכל ימות השנה. באמצעות הרכבם הכלל-ישראלי, מייצגים אנשי המעמד את העם ומגשרים בין התמידים לציבור, ואף מקשרים, על ידי הקריאה במעשה בראשית, את הקרבות לבריאה, ובכך מבטאים את תלותה של הבריאה במעשה הקרבות.

אם השפע הקבוע היה מגיע לעולם באמצעות המעמדות ויום כיפור, הרי בעיתות מצוקה היו מעוררים אותו על ידי תעניות הציבור.

באמצעות שרשור מגיעים אנו מהמעמדות לימי קרבות עצים (ולחנוכה - החג הגדול שנוצר בבית שני - המוזכר בפרקנו בהבלעה).

פותחים הם ימי קרבות העצים בראש חודש ניסן ומסיימים בראש חודש טבת, שבו שררה שמחה משולשת: ראש חודש, קרבן עצים וחנוכה. מסתבר שאותם ימי קרבות עצים שהוסמכו וצורפו למועדים נוספים זכו לחיבה יתירה. אם בראש חודש טבת דחתה השמחה המשולשת את המעמד, על תוספת ברכת הכהנים שבו, הרי ביום הכיפורים הקדמון התמזגה השמחה בתגבורת ברכת כהנים. אם בראש חודש טבת פגמה השמחה בברכה, הרי ביום הכיפורים האדירה השמחה את הברכה.

האבל של החודש החמישי תוקן בבית שני באמצעות חמישה ימי קרבות עצים, אך תיקונים אלו (וכן תשעת ימי קרבות עצים) התבטלו על ידי עשרה אסונות שאירעו בשבעה עשר בתמוז ובט' באב. מנחמנו התנא, לעתיד לבא, יתקנו ימי האבל הללו על ידי חיזוקה של ברית סיני ובניין בית המקדש.

לכשנתבונן במבנה הפרק נמצא שרצף 1 מציין את תגבורת הברכה, רצף 4 את המעטת השמחה, רצף 5 את תגבורת השמחה ורצף 2 את המעמדות. רצף 3 מתאר את קרבות העצים ותעניות החורבן בסדרה של "מאבקים" בין מועדים קודרים לשמחים.

"כללי המשחק" של ביטולי קרבות עצים מובאים בפסקה 3-א (מ"ד), והתוצאה -

ביטול מעמדות בראש חודש טבת - מובאת בסוף פסקה 3-ב (מ"ה). המאבק שהתחולל

בתחילת בית שני כנגד האבלות של חודש אב הסתיים בחמשת ימי קרבנות עצים שנקבעו בחודש אב.

המאבק התחדש אחרי חורבן בית שני והפעם "המנצחים" היו שבעה עשר בתמוז וט' באב (3-ג). המאבק מסתיים בגאולת העתיד עם בניין בית המקדש (רצף 5). לפי המסורות האמוראיות, בחמישה עשר באב כלו מתי מדבר והובאו הרוגי ביתר לקבורה, וביום הכיפורים ניתנו הלוחות השניים. מכאן עולה שבמועדים הללו תוקנו הפגמים של שבעה עשר בתמוז ותשעה באב (ראה על כך להלן בנספח). בדרך זו משתלבים דברי רבן שמעון בן גמליאל על ט"ו באב ויום הכפורים בתולדות המאבקים של השמחה באבלות.

נספח

שבחי ט"ו באב

ט"ו באב שימש כראש וראשון בין ימי קרבנות עצים בגלל מיקומו בלוח השנה ובזכות המסורות הרבות שנקשרו אליו. ביום זה הסתיימה כריתתם של עצי ההסקה לצורך המזבח "וקרו ליה יום תבר מגל" (תענית לא ע"א) וחגגו בו את סיומה של המצווה הזאת (תוספות יו"ט). אם ט"ו בתשרי היה חג האסיף של הפירות והתבואה, הרי ט"ו באב שימש כחג האסיף של העצים. ואם יתר ימי העצים אומצו על ידי משפחות מסוימות הרי לט"ו באב הצטרף העם כולו. כשם שהמעמדות קישרו בין העם לקרבנות הציבור כך קישר ט"ו באב בין העם ותרומות העצים. המסורות של ט"ו באב קשורות, הן לאחדות העם והן לתיקונם של אסונות לאומיים. כמה מהמסורות הללו משקפות את שני הגורמים כאחד. המסורת של רבן שמעון בן גמליאל על הריקודים שנהגו בחג זה מקשרים אותו למסורת שבו הותר שבט בנימין לבא בקהל (ב"ב קא ע"א). בעצה של מנהיגי הקהל לשרידי שבט בנימין לחטוף את בנות שילה המחוללות היה "תיקון" שהונצח על ידי הריקודים. "תיקון" זה משתלב במעשהו של שאול איש ימיני שגייס, באמצעות נתחי בשר, צבא לאומי עבור הצלת יבש גלעד, וכאן מעשה העומד בניגוד למעשה של בן שבט לוי שגייס, באמצעי דומה, צבא עבור השמדת שבט בנימין ויבש גלעד. עולא אמר שביום זה ביטל הושע בן אלה פרוסדיות שהושיב ירבעם בן נבט לבל יעלו ישראל לרגל (ב"ב שם). אם פילוג המלוכה היה האסון הגדול שארע לעם ישראל (ישעיה ז', יז) הרי הסרת הפרוסדיות מסמלת "תיקון" בכיוון האחוה. "תיקון" אחר בכיוון של אחדות העם היה כאשר הותרו שבטים לבוא זה בזה (שם).

שני דברים שאירעו בט' באב היו חטא המרגלים וחורבן ביתר. גם אלו תוקנו בט"ו באב: כלו בו מתי מדבר (ב"ב שם) וניתנו הרוגי ביתר לקבורה (שם). יש לציין שעקב קבורה

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

זו תוקנה ברכת הטוב והמיטיב בברכת המזון (ברכות מח ע"ב).
המבנה של הרצפים 4, 5 רומז על זיקה זו: "משנכנס אב... שבת שחל ערב תשעה באב להיות בתוכה... ערב תשעה באב" מדלגים על תשעה באב (כדי לא לפתוח פה לשטן) וממשיכים: "...לא היו ימים טובים לישראל כחמישה עשר באב" - הרי לך הפתעה! לפי הפתיחה ציפית לתגבורת אבלות והנה לפניך שמחה! שמחה מהעבר המקפצה אותנו לשמחת העתיד וגאולתו.
הדברים מתחרזים עם יום הכיפורים המוזכר יחד עם ט"ו באב כיום שמחה. כזכור בשבעה עשר בתמוז נשברו הלוחות. לפי הגמרא מוזכר כאן יום כיפור בגין המסורת שהלוחות השניים ניתנו ביום הכיפורים. הרי לך מכה משותף בין ט"ו באב ויום הכיפורים: תיקון אסונות מהעבר ושמחת קדומים המקרינה לעתיד זוהר.
ראינו לעיל שהמעמדות וימי קרבנות העצים נועדו לשתף את כל חלקי העם בעבודת המקדש וכאן למדים אנו כיצד בנות ירושלים (ולפי כמה גירסאות: בנות ישראל) "היו יוצאות בכלי לבן שאולין שלא לבייש את מי שאין לו" ובכך שיתפו את כל השכבות החברתיות בשמחתן.